

REVIEW OF RESEARCH

ISSN: 2249-894X

IMPACT FACTOR : 5.7631 (UIF)

UGC APPROVED JOURNAL NO. 48514

VOLUME - 9 | ISSUE - 1 | OCT - 2019

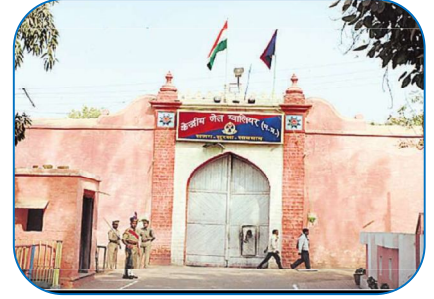
तुरुंग प्रशासनाचा इतिहास

^१बाबासाहेब सखाराम भुकरे , ^२प्रा. डॉ. सुरेश बळीराम गजभरे
^३संशोधक

^३शंकरराव चव्हाण महाविद्यालय अर्धापुर, ता, अर्धापुर जि. नांदेड.

गोषवारा:

कोणत्याही देशात तेथील प्रचलित कायदानुसार व न्यायसंमत मार्गाने गुन्हा शाबित होऊन बंदिवासाची शिक्षा झालेल्यांना निर्दिष्ट काळापर्यंत ताब्यात घेणारी शासकीय संस्था म्हणजे कारागृह किंवा तुरुंग होय. सर्व देशांत अनेक शतकांपासून मृत्युदंड, देहदंड, द्रव्यदंड आणि बंदिवास हे शिक्षेचे चारही प्रकार कमी अधिक प्रमाणात स्वीकारलेले आहेत. शासनाची गरज आणि धोरण यांनुसार भिन्नभिन्न देशांत वेगवेगळ्या काळी वरीलपैकी एखाद्या प्रकारास अधिक महत्त्व प्राप्त झाले असेल.

प्रस्तावना:

त्याचप्रमाणे शिक्षा कोणती असावी आणि ती कोणत्या पद्धतीने व किती तीव्रतेने अंमलात आणावी, हे मुख्यतः गुन्हेगाराचे सामाजिक-आर्थिक स्थान, ज्याच्याविरुद्ध गुन्हा घडलेला असेल त्या व्यक्तीचे अगर वस्तूचे सामाजिक स्थान व प्रतिष्ठा, गुन्ह्याचा प्रकार, गुन्ह्याविषयी प्रचलित असलेले धार्मिक वा अन्य तत्त्वज्ञान, कल्पना आणि श्रद्धा तसेच गुन्ह्याविषयी अवगत असलेली कारणमीमांसा यांतील एक किंवा अनेक कारणांवर अवलंबून असे. शिक्षेच्या आधारभूत कल्पना जसजशा बदलत गेल्या, तसतसे शिक्षेचे प्रकार आणि पद्धतीही बदलत गेल्या. कारागृहाच्या बाबतीतही त्याची उद्दिष्टे, अंतर्रचना आणि व्यवस्था यांत वेळोवेळी सुधारणा घडत आल्या.

कारागृहाची कल्पना गुन्हेगाराविषयीच्या दृष्टिकोनात बदल झाल्याची द्योतक आहे, 'जशास तसे खुनाचा बदला खुनाने' इत्यादी विचार सरणीमागे सुडाची भावना होती व शिक्षेच्या धाकाने इतर संभाव्य गुन्हेगारांवर तवक बसावा, हाही उद्देश होता. गुन्हेगार नीच कुळातील अगर नीच वर्गातील असला, तर हा उद्देश अधिक क्रूर शिक्षेच्या रुपाने व्यक्त होत असे. शासनाच्या आर्थिक गरजांनुसार काही ठिकाणी द्रव्यदंडास अधिक महत्त्व प्राप्त झाले होते. द्रव्यदंड देऊ न शकणाऱ्यांकरीता व राजकीय कैद्यांकरीता कारागृहाची योजना करण्यात आली. गुन्हेगारांना समाजापासून अलग ठेवून समाजाचे रक्षण करावे आणि गुन्हेगारांना सुधारण्याची संधी द्यावीय तसेच त्यांच्या हातून घडलेल्या गुन्ह्यांबद्दल त्यांना उत्पादक कामात गुंतवावे, असेही दृष्टिकोन कारागृहाच्या योजनेमागे होते.

भारतात महाभारतकाळापासून कारागृहाचा उल्लेख सापडतो. कौटिलीय अर्थशास्त्रात द्रव्यदंड भरू न शकणाऱ्या गुन्हेगारांना बंधनागारात ठेवण्यात यावे, असा आदेश आहे. ऐतिहासिक काळातील कारागृहांची

उदाहरणे अनेक आहेत. तथापि आधुनिक भारतातील कारागृहांची रचना, व्यवस्था इ. गोष्टी पाश्चिमात्य धर्तीवर उभारण्यात आल्या.

१.१ कारागृहपद्धतीचा आढावा:

इंग्लंडमध्ये गुन्हेगारांना सुनावणीपूर्व मुदतीत बंदिस्त ठेवण्याकरिता कारागृहाचा उपयोग बाराव्या शतकापासून करण्यात आला. सोळाव्या शतकात इंग्लंड व युरोपीय देशांत कारागृहे आणि सुधारगृहे अस्तित्वात आली. लंडनचे ब्राडवेल कारागृह (१५५३) आणि गेंट सुधारगृह (१७७५) सर्वश्रुत आहेत. परंतु या व अशा सुधारगृहांत स्वच्छता किंवा इतर सोयीच्या गोष्टी मुळीच नव्हत्या.

पहिले कारागृह १७०३ साली अकरावा पोप क्लेमेंट याने रोम येथे सुरु केले. प्रत्येक कैद्याला इतरांपासून अलग आणि एकांतवासात ठेवणे आणि त्याला शारीरिक कष्टाचे भरपूर काम देणे, ही अठराव्या शतकातील कैद्यांबद्दलची भूमिका होती. एकांतवासात विचार करावयाला संधी लाभून कैद्याला पश्चात्ताप होईल व त्यांच्यात सुधारणा घडून येईल, ही विचारसरणी त्यामागे होती. अठराव्या शतकाच्या अखेरीस जेरेमी बेंथॅम याने या विचारसरणीप्रमाणे एक योजना मांडली. ती १९० वर्षांनंतर अमेरिकेतील इलिनॉय राज्यात मूर्त स्वरूपात आली. हे कारागृह वर्तुळाकार असून कैद्यांच्या स्वतंत्र आणि बंदिस्त अशा खोल्या एकमेकांना लागून असत व वर्तुळाच्या केंद्रस्थानी उंचावर पहारेकऱ्याचे ठाणे असे.

एकांतवासाची पद्धत मुख्यत्वे पेनसिल्व्हेनियामध्ये एकोणिसाव्या शतकाच्या प्रारंभी अंमलात आली. या पद्धतीस 'पेनसिल्व्हेनिया सिस्टिम' किंवा विभक्त पद्धत असेही म्हटले जाते. याच सुमारास ऑबर्न येथे मौनपद्धत (सायलेंट सिस्टिम) ही दुसरी पद्धत सुरु झाली. विभक्त पद्धतीत असलेल्या काही उणिवा तिच्यात काढून टाकण्यात आल्या होत्या. कैद्यांवर संपूर्ण एकांतवास न लादता दिवसा इतर कैद्यांच्या संगतीत काम करण्यास त्याला मोकळीक दिली जाई आणि रात्री मात्र पुन्हा त्याला एकांतवासात रहावे लागे. दिवसा काम करीत असताना इतरांशी बोलायला त्याला परवानगी नसे. यावरूनच या व्यवस्थेला मौन पद्धत असे संबोधण्यात आले.

या नंतरची तिसरी एक पद्धत ऑस्ट्रेलियाच्या पूर्वेस नॉर्थफॉक बेटावर १८४० च्या सुमारास अंमलात आली. ती गुण पद्धत अगर गुणांक पद्धत (मार्क सिस्टिम) होय. कैद्याला संपूर्ण शिक्षा भोगावी न लागला आपल्या चांगल्या किंवा शिस्तशीर वागणुकीने लवकरही सुटका करून घेता यावी, हा तिच्यामागील उद्देश आहे. त्यामुळे कैदी सद्गर्तनास प्रवृत्त होईल, अशीही अपेक्षा असे. कैद्याच्या गुन्हास अनुसरून त्याच्या चांगल्या अगर वाईट वागणुकीबद्दल काही गुण त्याच्या नावे जमा अगर वजा करीत आणि त्यानुसार त्याच्या शिक्षेच्या मुदतीत कपात किंवा वाढ करण्यात येईल.

जेल किंवा जेल ब्रिटीश आणि ऑस्ट्रेलियन इंग्रजी, पेन्टेन्टीअरी (अमेरिकन इंग्रजी), नजरबंदी केंद्र (किंवा अमेरिकेबाहेर असल्यास केंद्र), सुधार केंद्र (अमेरिकन इंग्रजी), सुधार सुविधा, लॉक-अप किंवा रिमांड सेंटर) म्हणून ओळखले जाणारे हे एक जेल आहे. कैद्यांना (किंवा कैदी) जबरदस्तीने बंदिवास घातलेली आणि राज्याच्या अधिकारखाली असलेल्या अनेक स्वातंत्र्यांना नकार देणारी सुविधा. कारागृह सामान्यतः फौजदारी न्याय प्रणालीमध्ये वापरला जातो. गुन्हांचा आरोप असलेल्या लोकांना त्यांच्या खटल्यापर्यंत तुरुंगवास ठोठावला जाऊ शकतोय ज्यांना बाजू मांडताना किंवा खटल्याच्या गुन्हात दोषी आढळले आहेत त्यांना ठराविक मुदतीच्या कारावासाची शिक्षा ठोठावली जाऊ शकते. अगदी सोप्या भाषेत, एखाद्या कारागृहाचे वर्णन इमारत असेही केले जाऊ शकते ज्यात लोकांना केलेल्या गुन्हाची शिक्षा म्हणून लोक कायदेशीररित्या ठेवले जातात.

हुकूमशाही राजवटीनी कारागृहांना राजकीय दडपशाहीचे साधन म्हणूनही वापरले जाऊ शकते. त्यांचे कथित विरोधक अनेकदा चाचणीशिताय किंवा इतर कायदेशीर योग्य प्रक्रियेविना, राजकीय गुन्हांसाठी तुरुंगवास भोगू शकतात. हा न्याय न्यायाच्या उचित कारभाराच्या नियंत्रणाखाली असलेल्या आंतरराष्ट्रीय कायद्याच्या बहुतेक प्रकारांखाली बेकायदेशीर आहे. युद्धाच्या वेळी युद्धाचे किंवा कैदी लष्करी कारागृहात किंवा

युद्ध शिबिरांच्या कैदीमध्ये नजरकैदलेले असू शकतात आणि नागरिकांच्या मोठ्या गटांना तुरुंगात छवणीत कैद केले जाऊ शकते.

१.२ इतिहास:

१.२.१ प्राचीन आणि मध्ययुगीन:

कारागृहांचा वापर सामाजिक संघटनेच्या रूपात राज्याच्या उदय होण्यापर्यंतचा सापडतो. राज्याच्या आगमनाच्या अनुषंगाने लेखी भाषेचा विकास झाला ज्यायोगे औपचारिक कायदेशीर संहिता तयार करणे समाजाला अधिकृत मार्गदर्शक सूचना म्हणून सक्षम केले. इ.स.पू. १७५० च्या सुमारास बॅबिलोनमध्ये लिहिलेल्या हम्मुराबीची कोड ही कायदेशीर संहितापेक्षा जात आहे. हम्मुराबीच्या संहितातील कायद्यांचे उल्लंघन केल्याबद्दल दंड केवळ लेवस टालिओनिस (ष्वदला घेण्याचा कायदा) या संकल्पनेवर केंद्रित होता, ज्यायोगे लोकांना सूड घेण्याच्या स्वरूपाच्या रूपात शिक्षा दिली जात असे, बऱ्याचदा पीडितांनी, सूड किंवा सूड म्हणून शिक्षा देण्याची ही कल्पना प्राचीन सुमेरियन कोड, भारतीय मनुस्मृति (मानव धर्म शास्त्र), इजिप्तचा हर्मीस ट्राईमेजिस्टस आणि इस्त्रायली मोजेक कायद्यासह इतर अनेक कायदेशीर संहितांमध्ये देखील आढळते.

प्लेटो सारख्या काही प्राचीन ग्रीक तत्त्ववेत्तांनी शिक्षेस शिक्षेचा उपयोग करण्याऐवजी शिक्षा म्हणून दोषींना सुधारण्यासाठी शिक्षा वापरण्याची कल्पना विकसित करण्यास सुरवात केली. दंड म्हणून तुरुंगवासाची शिक्षा सुरुवातीला ज्यांना दंड भरणे परतडत नाही अशा लोकांसाठी करण्यात आले. अखेरीस, निर्धन अथेन्सियांना त्यांचे दंड भरणे शक्य नसल्यामुळे, अनिश्चित काळासाठी तुरुंगवासाची शिक्षा होऊ लागली, म्हणून त्याऐवजी वेळेची मर्यादा निश्चित केली गेली. प्राचीन अथेन्समधील कारागृह हे देशांतर म्हणून ओळखले जात असे.

फक्त नजरकैद न ठेवता शिक्षा म्हणून एक तुरुंगाचा वापर करणारे रोमन हे पहिले ते. कैद्यांना ठेवण्यासाठी म्हणून बरीच वेगवेगळी रचना वापरली जात होती, जसे की धातूचे पिंजरे, सार्वजनिक इमारतीचे तळघर आणि खाणी. सर्वात उल्लेखनीय रोमन तुरुंगांपैकी एक म्हणजे ममेर्टाईन कारागृह, सुमारे ४०४ इ.स.पू. मार्सियस यांनी मार्मेर्टाईन कारागृह प्राचीन रोमच्या खाली सीवेज सिस्टीममध्ये स्थित केला आणि त्यात अंधारकोठडीचे एक मोठे जाळे तयार केले. बऱ्याच प्रकरणांमध्ये, नागरिकांना गुलामीची शिक्षा देखील सुनावली जात असे. युरोपमधील मध्यम युगात, किल्ले, किल्ले आणि सार्वजनिक इमारतीचे तळघर अनेकदा तात्पुरते कारागृह म्हणून वापरले जात होते.

फ्रेंच तत्त्ववेत्ता मिशेल फोर्कॉल्टचा प्रभावय विशेषतः त्याच्या शिस्त आणि पुनीशः द बर्थ ऑफ द जेल (१७७५) या पुस्तकात कारागृहाचा ऐतिहासिक अभ्यास आणि एकूणच सामाजिक व्यवस्थेत त्यांच्या भूमिकेचा उत्साह वाढविणारा आहे. शिस्त व शिक्षा फ्रान्समधील ऐतिहासिक कागदपत्रांच्या आधारे आधुनिक युगात पाश्चात्य दंड प्रणालीत झालेल्या बदलांमागील सामाजिक व सैद्धांतिक रंजणेचे विश्लेषण म्हणजेच जेलचा जन्म. केवळ सुधारवाद्यांच्या मानवतावादी विंतेमुळे तुरुंग हा शिक्षेचा मुख्य प्रकार बनला नाही, असा फोर्कॉल्टचा मत आहे.

१८ व्या शतकाच्या उत्तरार्धानंतर आणि १८ व्या शतकादरम्यान, सार्वजनिक अंमलबजावणी आणि छळ याचा लोकप्रिय प्रतिकार युरोप आणि अमेरिकेत अधिक प्रमाणात पसरला. विशेषतः रक्तरंजित संहिता अंतर्गत, काही सुनावणीच्या पर्यायांसह, चोरीसारख्या क्षुल्लक गुन्ह्यांकरिता फाशीची शिक्षा ठोठावणे हे जनतेत अधिक लोकप्रिय नसल्याचे सिद्ध झालेय प्रतिवादींना फाशीची शिक्षा ठोठावली जाईल हे माहित असताना अनेक न्यायाधीशांनी क्षुल्लक गुन्ह्यांतील आरोपींना दोषी ठरविण्यास नकार दिला होता. राज्यकर्ते त्यांच्या प्रजेला अशा प्रकारे शिक्षा करण्याचा आणि नियंत्रित करण्याचा मार्ग शोधू लागले ज्यामुळे लोक त्यांना जुलमी आणि दुरु खद हिंसाचाराचा बळी ठरू लागले.

समाधान म्हणून अनेकदा कठोर परिश्रम करून त्यांनी मोठ्या प्रमाणात तुरुंगवासाची व्यवस्था विकसित केली. यावेळी उद्भवलेल्या तुरुंग सुधार चळवळीवर काही प्रमाणात विरोधाभासी तत्वज्ञानाचा जोरदार परिणाम झाला. पहिला उपयोगवादीवाद आणि युक्तिवादाच्या प्रबोधनात्मक विचारांवर आधारित होता आणि असे

सुचवले की तुरुंगात चाबूक, फाशी इ. सारख्या सार्वजनिक शारीरिक शिक्षेसाठी अधिक प्रभावी पर्याय म्हणून वापरला जावा असा सैद्धांतिक निवारण म्हणून संबोधला गेला जेणे करून तुरुंगात जाणे इतके कठोर आणि भयानक असते की तुरुंगात जाण्याच्या भीतीने लोक गुन्हे कार्यापासून परावृत्त होतील.

आधुनिक तुरुंग ही संकल्पना १९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धात युरोपमध्ये अमलात आणली गेली. शिक्षेमध्ये सामान्यतरु शारीरिक स्वरूपाची शिक्षा असते ज्यात फाशीची शिक्षा, विकृतीकरण, प्लीजेलेशन (फ्टफट) यांचा समावेश आहे. युरोपातील मध्ययुगापासून १६ व्या आणि १७ व्या शतकापर्यंत, तुरुंगवास हे वैयक्तिक शिक्षा म्हणून ववचित्व वापरला जात होता आणि तुरुंगात प्रामुख्याने खटल्याची प्रतीक्षा करणाऱ्यांना आणि शिक्षेच्या प्रतीक्षेत असलेल्या दोषींना ठेवणे हे होते.

तथापि, लंडनमधील ब्राइडवेल पॅलेस येथे स्थित ब्राइडवेल हाऊस ऑफ करेकशन्स हा त्या काळातला एक महत्वाचा नावीन्यपूर्ण भाग होता, ज्यामुळे सुधारित कारागृहांची निर्मिती केले गेली ज्या कारागृहात बहुतेक किरकोळ गुन्हेगार, भटकणारे आणि स्थानिक असहाय लोक होते. या सुविधांमध्ये कॅद्यांना तुरुंगातील कामगारू अशी नोकरी देण्यात आली होती. या मागील अपेक्षित धोरणे असे होते की, हे लोक कष्टकरी व्यक्ती बनतील आणि चांगले जीवन जगण्यासाठी तयार होतील. १७ व्या शतकाच्या अखेरीस, सुधारित स्थानिक कारागृह शांततेच्या स्थानिक न्यायाच्या नियंत्रणाखाली सामावली गेली.

निष्कर्ष:

त्यांच्या अंमलबजावणीसाठी सार्वजनिक आणि राजकीय इच्छाशक्तीचा अभाव देखील नाही. शासकीय कामकाजाच्या इतर क्षेत्रातही स्रोत कमकुवत आहेत. इतर विकासाच्या कामांच्या किंमतीवर तुरुंगात सुधारणा करावी, ही बाब कुणाच्याही लक्षात किंवा विचार नाही. कार्यकारी गटाने आणि नंतर मुल्ला समितीने केलेली शिफारस म्हणजे तुरुंगांचा विकास हा राष्ट्रीय विकासाच्या कार्यक्रमात एकत्रित केला गेला पाहिजे आणि त्यासाठी संसाधनांनी आपला योग्य वाटाधोर्गदान द्यावा, ही विनंती व्यर्थ ठरली नाही. आधुनिकीकरणाच्या योजनेंतर्गत केंद्र सरकार तुरुंगांच्या सुधारणांसाठी राज्यांना मदत पुरवित आहे. नियमितपणे प्रगतीवर लक्षा ठेवण्यासाठी गृह मंत्रालयात स्वतंत्र मंडळाची आवश्यकता आहे.

संदर्भ:

1. Barnes, H.E.; Teeters, N.K. New Horizons in Criminology, Englewood Cliffs (N.J.), 1959.
2. Johnson, E.H. Crime, Correction and Society, Illinois, 1964.
3. Sutherland, E.H.; Creasey, D.R. Principles of Criminology, Bombay, 1965.
4. Thompson, Anthony C. (2008). Releasing Prisoners, Redeeming Communities: Reentry, Race, and Politics. NYU Press. ISBN 978-0-8147-8316-0.
5. Throness, Laurie (2008). A Protestant Purgatory: Theological Origins of the Penitentiary Act, 1779. Ashgate Publishing. ISBN 9780754663928.
6. Walsh, John P. (2013). "Conditions of Confinement: The Social Reality of the Jail Inmate". The Culture of Urban Control: Jail Overcrowding in the Crime Control Era. Lexington Books. p. 51. ISBN 978-0-7391-7465-4.
7. Wortley, Richard (2002). Situational Prison Control: Crime Prevention in Correctional Institutions. Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-00940-9.
8. Yousman, Bill (2009). Prime Time Prisons on U.S. TV: Representation of Incarceration. Peter Lang. ISBN 978-1-4331-0477-0.